

# Shaping the New Landscape of the Main Metropolis of Erbil Kurdistan in the 21<sup>st</sup> Century

Krzyszyna Guranowska-Gruszecka, Didar Gardy

DOI:10.30825/5.ak.155.2018.59.2

Kształtowanie  
nowego krajobrazu  
główniej metropolii  
Kurdystanu - Erbilu  
w XXI wieku

**Key words:** Assyrian traditions, layered construction, Citadel, multiculturalism, metropolis, Erbil, Kurdistan

## Introduction

The subject of this article is Erbil, the capital of Iraqi Kurdistan, which has been divided between four countries: Turkey, Syria, Iran and Iraq<sup>1</sup>. In recent years, Erbil has become increasingly interested in the representations of powers, including, for example, Americans, British, etc., which stimulates international contacts, exchange of people, goods, trade relations and services. The rapidly growing city should be classified as a metropolitan center in the near future<sup>2</sup>. On the other hand, the discovery of natural resources in the early 1920s resulted in the fact that ... "The Triple Entente withdrew its support for independent Kurdistan" and supported the partition of this country, despite previous promises<sup>3</sup>. Architecture and urban planning in Erbil contain many original elements, both historical and contemporary, created in the 21<sup>st</sup> century, not found in any other cities of the world.

## Materials and methods

Research materials covering the city and its resources were collected directly by the authors of the article. Several thousand color photographs were taken. There are relatively few publications in Kurdistan, as well

as in most countries of Western Asia on the architecture and urban planning of the city, and there are no books concerning the subject in bookstores, either. The main subjects of available literature are political issues and human matters rather than material ones. During several on-the-spot visits, the authors recorded the existing buildings. Afterwards, they interpreted these materials on the basis of numerous interviews, discussions and interviews with the city's decision-makers, academic teachers and residents. Interesting planning documents that show the city's growth prospects were also collected at the Governor's headquarters.

The method for presenting the urban landscape of Erbil used in the present article consists in the extraction and presentation in a chronological order of such elements of architecture, especially the contemporary urban planning of Erbil, which distinguish this city on a global scale. The city is not a typical one: it is distinguished by good solutions, the care that residents take in terms of the civilization progress and great commitment they display; the decision-makers, on the other hand, conduct such actions that are beneficial for the common good. This translates clearly into the modern city landscape while maintaining its native identity. The authors of the article were able to witness these phenomena only thanks to the on-site stay in September 2018.

**Słowa kluczowe:** tradycje asyryjskie, warstwowość budowy, Cytadela, wielokulturowość, metropolia, Erbil, Kurdystan

## Wprowadzenie

Przedmiotem badań w tym artykule jest Erbil – stolica irackiego Kurdystanu, który uległ rozbiorem między czterema państwami, tj.: Turcję, Syrię, Iran i Irak<sup>1</sup>. W ostatnich latach wzrasta współpraca mocarstw światowych (Amerykanów i Brytyjczyków) z tą częścią Kurdystanu. Ożywione kontakty międzynarodowe stymulują wymianę pracowników, towarów czy usług. Miasto to, gwałtownie rozwijające się, w najbliższej przyszłości powinno być zaklasyfikowane jako ośrodek metropolitalny<sup>2</sup>. Z drugiej jednak strony, fakt odkrycia bogactw naturalnych na początku lat 20. XX wieku spowodował, że: „Entanta wycofała swoje poparcie dla niepodległego Kurdystanu” i zaaprobowała rozbiory tego państwa mimo wcześniejszych obietnic<sup>3</sup>.

Architektura i urbanistyka Erbilu zawierają wiele oryginalnych elementów zarówno historycznych, jak i współczesnych, powstających w XXI wieku, niespotykanych w innych miastach na świecie.

## Materiały i metody

Materiały badawcze były zbierane bezpośrednio przez autorów artykułu, wykonano kilka tysięcy

zdjęć. W Kurdystanie i również wielu krajach Azji Zachodniej jest stosunkowo mało publikacji dotyczących architektury i urbanistyki miasta, a w księgarniach brakuje książek na ten temat. Literatura obejmuje przede wszystkim kwestie polityczne oraz działalność człowieka, a nie sprawy materialne. Autorzy w czasie kilkakrotnych pobytów na miejscu zarejestrowali istniejącą zabudowę. Interpretacji tych materiałów dokonali na podstawie licznych wywiadów, dyskusji i rozmów z decydentami miasta, nauczycielami akademickimi i mieszkańcami. Zebrano też interesujące dokumenty planistyczne w siedzibie gubernatora miasta, przedstawiające perspektywy wzrostu.

Metoda prezentacji krajobrazu miejskiego Erbilu w tym artykule polega na wydobyciu i przedstawieniu w ujęciu chronologicznym tych elementów architektury, a zwłaszcza współczesnej urbanistyki, które wyróżniają to miasto w skali światowej.

Miasto cechuje się dobrymi rozwiązaniami, dbałością mieszkańców o postęp cywilizacyjny i ich zaangażowaniem; decydenci natomiast prowadzą pozytywne działania na rzecz dobra wspólnego. Przekłada się to czytelnie na nowoczesny krajobraz miasta przy zachowaniu rodzimej tożsamości. Zaobserwowanie tych zjawisk było możliwe jedynie dzięki pobytowi na miejscu we wrześniu 2018 roku.

## Osiągnięcia Erbilu w skali światowej w ostatnich latach

W 2014 roku Erbil został wyznaczony przez Arabską Radę Turystyki jako stolica turystyki. Doceniono zatem unikatowość tego miasta. W tym samym roku Cytadelę w Erbilu wpisano na listę światowego dziedzictwa UNESCO<sup>4</sup>. Warstwowy układ wzgórza Cytadeli, wysokość podłoża 30–33 m nad poziomem dolnego miasta, układ sieci ulicznej w postaci drzewa – jedyny na świecie, wynikający ze sposobu budowania – wszystko to stanowi elementy wyjątkowe [Budnik 2009]. Istotną formą ochrony konserwatorskiej jest zakaz zabudowy wyższej niż otaczająca Cytadelę, by nie utracić otwarcie widokowych i nie zasłonić bezcennego krajobrazu, w którym widoczna jest struktura urbanistyczna miasta twierdzy o genezie sprzed 8 tysięcy lat<sup>5</sup>.

Obecnie na górnym poziomie Cytadeli, przy głównej przestrzeni publicznej, stoją odrestaurowane historyczne pałace z XVII i XVIII wieku. Zaadaptowano je na muzea, w tym dawną łaźnię, oraz na funkcje administracyjne. Remonty wykonano dzięki staraniom i finansowaniu krajów takich jak Wielka Brytania czy Francja.

Erbil był niszczonej za czasów dyktatury do 2003 r. w związku z nałożonym przez Stany Zjednoczone embargiem na Irak, co przekładało się na zahamowanie rozwoju w całym Kurdystanie. Zniszczono

## Erbil's global achievements in recent years

In 2014, Erbil was appointed by the Arab Tourism Council as the Tourism Capital. In this way, the uniqueness of this city was appreciated. In the same year, the Citadel in Erbil was inscribed on the UNESCO World Heritage List<sup>4</sup>. Layered layout of the Citadel hill, the height of the ground 30–33 m above the level of the lower city, the tree-shaped layout of the street network – the only one in the world, having its genesis in the way of building – all these are exceptional elements [Budnik 2009]. An important form of conservation protection is the prohibition to erect buildings higher than the ones surrounding the citadel, so as not to lose view openings from various places in the city and not to obscure this priceless landscape, in which this urban structure of the fortress city whose origins date back to 8,000 years ago, and maybe even more, is visible, towering over the city<sup>5</sup>.

Currently, in 2018, on the upper level of the Citadel, the main public space is undergoing historical renovations. Palaces from the 17<sup>th</sup> and 18<sup>th</sup> centuries along with a former bathhouse and several other facilities, including administrative ones, were adapted to serve as museums. These renovations have been made possible thanks to the efforts and financing of such countries as Great Britain and France.

Erbil was destroyed during the dictatorship until 2003, as a result of the US embargo imposed on Iraq, which translated into stunted development throughout Kurdistan as well. Many residential buildings were destroyed, also at the Citadel itself. From the ruined villages, the population migrated into large cities. In 2014, when ISIS was established and an attack on northern Iraq was being carried out, the Catholic, Arab and Turkish population fled from those regions to Erbil. In 2013–2014, the Polish team of monument restorers tried to secure one of the smallest palaces at the Citadel for their research and security work, but having assessed the estimated costs of the planned works and in the absence of financial support for these purposes from the Polish government, the dreams of cooperation were rendered impossible<sup>6</sup>.

The historical significance of a city that has been inhabited for many thousands of years

Erbil is home to a diverse population of Kurds, still existing Assyrians, Arabs, Armenians, Jews, Turks and Yazidi. This translates into different religions operating in this area. According to folk etymology [Khalil], it was considered that the name Erbil meant four gods. Erbil, on the other hand, became the center of the worship of the goddess Ashtanga of Ishtar. In ancient sources, the journeys of Ebla's messenger to this city are mentioned.

Kurdistan is a Kurdish country that does not exist on political maps of the world as a state but as a mountainous geographical region in the heart of the Middle East (520,000 km<sup>2</sup>) between the Taurus and Anti-Taurus ranges on one side, the highlands of Iran and Anatolia on the other, and between the shores of the Black Sea and the upper course of the rivers: the Tiger and the Euphrates. Erbil was located on the plain between the mountains. To the north of Erbil lies the city of Gaugamela, where Alexander the Great defeated king of Persia Darius III in combat in 323 BC [Budnik 2009]. Sometimes this fact is also called the battle of Arbel. As a result, after the lost battle of Darius III, Arbel (Erbil) became part of Alexander the Great's empire. Then, after his death, Arbel became part of the Hellenistic Seleucid empire, and was part of the disputed territory between Rome and Persia under the Sassanid rule [Davis 2001].

Later on, Erbil was known as the center of the ancient kingdom of Adiabene, it also has a place in the Jewish history of the Middle East in the context of the conversion of the royal family to Judaism. The city was also known as the metropolis of Hadyab – the center of eastern Assyrian Christianity, until the late Middle Ages [Bravo, Wipszycka 1992, Errington Malcolm 2010, Bishops of Adaibebne...]. As one can see from this synthetic review, Erbil has always distinguished itself by its size, importance, role in the region, political

wiele domów mieszkalnych, także na Cytadeli. Ze zburzonych wsi ludność emigrowała do dużych miast. W 2014 roku, kiedy powstało ISIS i przeprowadzono atak na północny Irak, ludność katolicka, arabska i turecka uciekała z tamtych regionów do Erbilu. Polska ekipa konserwatorów zabytków próbowała w latach 2013–2014 przysposobić do swoich badań i prac zabezpieczających jeden z najmniejszych pałaców na Cytadeli, jednak po oszacowaniu kosztów tych prac i wobec braku wsparcia finansowego ze strony rządu polskiego zamierzenia okazały się niewykonalne<sup>6</sup>.

Historyczne znaczenie miasta nieprzerwanie zamieszkałego przez wiele tysięcy lat

Kurdystan to kraj Kurdów, który nie istnieje na mapach politycznych świata jako państwo, lecz jako górzysta kraina geograficzna leżąca w sercu Środkowego Wschodu (520 000 km<sup>2</sup>) pomiędzy łańcuchem Taurusu i Antyaurusu z jednej strony, wyżyną Iranu i Anatolii z drugiej oraz między brzegiem Morza Czarnego i górnym biegiem rzek: Tygrysa i Eufratu. Erbil usytuowano na równinie pomiędzy górami. Na północ od Erbilu znajduje się miasto Gaugamela, gdzie Aleksander Wielki w 323 r. p.n.e. pokonał w walce króla perskiego Dariusza III [Budnik 2009]. Czasem fakt ten nazywany jest też

bitwą pod Arbelą. W efekcie Arbela (Erbil) po przegranej bitwie Dariusza III stała się częścią imperium Aleksandra Wielkiego. Po jego śmierci Arbela była częścią hellenistycznego imperium Seleucydów oraz fragmentem spornego terytorium pomiędzy Rzymem a Persją pod rządami Sasanidów [Davis 2001].

Erbil znane było jako centrum starożytnego królestwa Adiabene, figuruje też w żydowskiej historii Bliskiego Wschodu w kontekście nawrócenia rodziny królewskiej na judaizm. Miasto znano także jako metropolię Hadyab – centrum wschodniego chrześcijaństwa asyryjskiego, aż do późnego średniowiecza [Bravo, Wipszycka 1992, Errington Malcolm 2010, Bishops of Adaiabene...]. Jak widać z tego syntetycznego przeglądu, Erbil zawsze wyróżniał się wielkością, znaczeniem, rolą w regionie, misją polityczną czy multireligijnością, wynikającą chociażby z różnorodności grup etnicznych – mieszkańców tego miasta [The Daily Mail 2018]].

W Erbilu mieszka zróżnicowana populacja Kurdów, wciąż istniejących Asyryjczyków, Arabów, Ormian, Żydów, Turków i jezydów. Przekłada się to na funkcjonujące na tym obszarze różne religie. Według ludowej etymologii [Khalil] uznano, że nazwa miasta Erbil oznaczała czterech bogów. Natomiast Erbil stał się ośrodkiem kultu bogini asyrobabilońskiej Ishtar. W źródłach starożytnych wzmiankowane są podróże posłańca Ebla do tego miasta.

Wobec tak bogatej i doniosłej historii nie dziwi fakt, że po 15 latach od upadku dyktatury Saddama Husajna miasto intensywnie się rozwija, kilka razy zwiększając liczbę ludności i powierzchnię zabudowy mimo przeszkód geopolitycznych i może dziś aspirować ponownie do miana miasta metropolitalnego.

Dodać do tego należy, że opublikowano [The Daily Mail 2018] ocenę z podaniem 50 najbezpieczniejszych miast na świecie. Erbil znalazł się na tej liście w pierwszej piątce. Wynika to z wrodzonej Kurdom dbałości o swoje miejsce zamieszkania; cenne, ponieważ okolice są pełne bogactw naturalnych. To pozytywna cecha położenia miasta, ale jednocześnie przyczyna ostatecznego odmówienia przez mocarstwa Europy w 1923 r. prawa Kurdów do własnego państwa [Grigies 1997, Giedz 2002, Jamsheer 2007].

## Cytadela

W europejskiej tradycji cytadelą nazywano formację obronną, która dominowała nad miastem czy regionem i stanowiła ośrodek zarządzania – twierdzę wzniesioną w celu utrzymania posłuszeństwa mieszkańców sąsiednich terenów. Najczęściej była obiektem wojskowym. W Erbilu rola Cytadeli była nieco inna. Erbil stanowił jednocześnie miasto i twierdzę. Ponieważ było to jedno wspólne terytorium o owalnym kształcie, zadaniem cytadeli była obrona mieszkańców przed najazdem wroga.

mission, and diverse religions, resulting even from the diversity of ethnic groups who inhabited this city [The Daily Mail 2018].

In the face of such a rich and important history, it is not surprising that 15 years after the fall of Saddam Hussein's dictatorship, the city is developing rapidly, and that its population and development area have increased several times, despite geopolitical obstacles so it can now aspire to become a metropolitan city on a global scale.

It should be added that Erbil was in the top five cities of the list published by [The Daily Mail 2018] with the rating of 50 of the safest cities in the world. This is due to the Kurds' inherent care for their place of residence, which is valuable because the surroundings are full of natural resources. It is a positive position of the city, but at the same time it became the cause of the ultimate refusal by the powers of Europe in 1923 of the right of the Kurds to their own state [Grigies 1997, Giedz 2002, Jamsheer 2007].

## Citadel

In the European tradition, the term citadel was used to refer to a defensive formation that dominated the city or region and was the center of management – a fortress erected in order to maintain the obedience of residents of neighboring areas. Most often, it was a military facility. In Erbil, the role of the Citadel was slightly

different. Erbil was a city and a fortress at the same time. As it was one common territory with an oval shape, the task of the citadel was to protect the inhabitants against the invasion of the enemy. The city – fortress had a different functional and spatial structure. There were: *topkahana* – a cannon, *takiya* – a public place, and *saray* – administration, but also housing in the form of palaces and less prosperous objects. The citadel of the city was recognized by World Monuments Watch (WMF) in New York as one of the 100 most endangered places with cultural values of humanity in the world. The existing

structure consists of approximately 500 historical buildings.

Most of the buildings are located in complexes with central courtyards. On the outskirts of the Citadel there were houses – palaces. According to verified data about 90 such objects existed, dated to the beginning of the nineteenth century.

In fact, there are no detailed archaeological, historical and architectural studies or official records that would allow us to determine the true age of all existing buildings. Research works and renovation of the facilities were discontinued in 2014, following an ISIS attack.



Fig. 1A. Plan of the Citadel's communication system [www. Sustainable Development work shop Architectural Engineering Department, College of Engineering, Salahaddin University, Dr Mahmood Xaiat]

Ryc. 1A. Plan układu komunikacyjnego Cytadeli [www. Sustainable Development work shop Architectural Engineering Department, College of Engineering, Salahaddin University, dr Mahmood Xaiat]



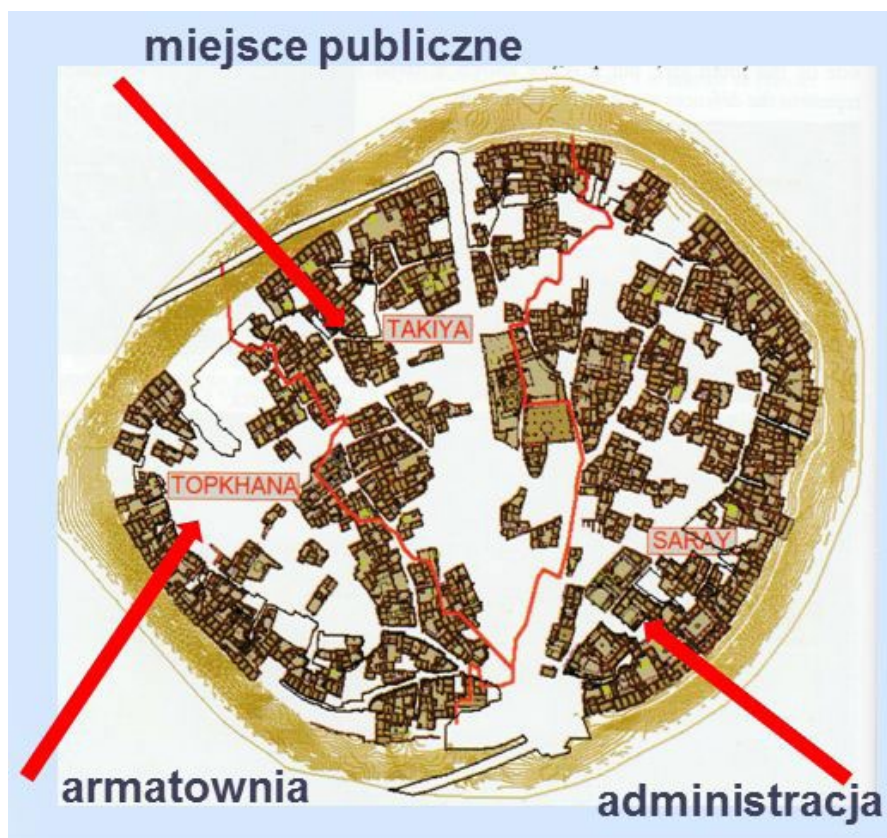
Fig. 1B. View of the Citadel's buildings with the designation of urban structure elements

Ryc. 1B. Widok zabudowy Cytadeli z oznaczeniem elementów struktury miejskiej

Miasto twierdza miało zróżnicowaną strukturę funkcjonalno-przestrzenną. Występowały tam: *topkhana* – armatownia, *takiya* – miejsce publiczne, *saray* – administracja, ale także zabudowa mieszkaniowa w postaci pałaców i mniej wystawnych obiektów. Cytadela została uznana przez World Monuments Watch (WMF) w Nowym Jorku za jedno ze 100 najbardziej zagrożonych miejsc o wartościach kulturowych na świecie. Istniejąca dziś struktura składa się z około 500 historycznych budynków.

W większości budynki usytuowane są w kompleksach z dziedzińcami środkowymi. Na obrzeżach Cytadeli występowały domy – pałace, według sprawdzonych danych w liczbie około 90 obiektów<sup>6</sup> datowane są na początek XIX wieku. W rzeczywistości nie ma dokładnych badań archeologicznych, historyczno-architektonicznych oraz oficjalnych zapisków, które pozwoliłyby ustalić prawdziwy wiek istniejących budynków. Prace badawcze oraz renowacje obiektów przerwano w 2014 r. po ataku ISIS.

System pieszych alejek w kształcie drzewa był logicznym i funkcjonalnym rozwiązaniem umożliwiającym sprawne poruszanie się mieszkańców po mieście. Korytarze w postaci ciągów i ulic rozpoczynały się naturalnie od głównej bramy i rozchodziły we wszystkich kierunkach. Od wejścia w miejscu bramy głównej wiele półokrągłych i koncentrycznie zbiegających się alejek poprzecznych zapewniało łatwiejszy dostęp



do różnych części miasta (ryc. 1A). Budowle wznoszono z cegieł wypalanych z gliny.

Na jednym z najstarszych zdjęć osady Arbela z 1820 roku (ryc. 2A) widać zarysy Cytadeli o owalnym kształcie, wyniesionej znacznie ponad płaski teren, z łańcuchami górskimi w tle. U stóp Cytadeli wokół płaskowyżu widoczne są bazar i minaret. Nieco inaczej wygląda to na początku XXI wieku (ryc. 2B); dookoła po horyzont występuje niska, ale intensywna zabudowa. Wzgórze Cytadeli odpowiada wysokości 10 pięter (przyjmując 3 m na jedną kondygnację). Do dziś ta dawna obronna osada traktowana jest jako wyjątkowy zabytek, nigdzie indziej na świecie w takiej formie

niespotykany. Dlatego też ściśle przestrzegane są podstawowe zasady ochrony krajobrazowej.

## Krajobraz miejski według zasad kształtowania miasta starożytnego

### Metody asyryjskie

Wzgórze Cytadeli ma układ warstwowy. Nie wywożono gruzu ze zniszczonych budynków, tylko go ubijano i na tym budowano nowe obiekty. Do dziś w mieście poza Cytadelą stosowana jest ta zasada, np.

The system of pedestrian alleys in the shape of a tree was a logical and very functional solution that enabled the residents to move around the city efficiently. All corridors in the form of routes and streets began naturally from the main gate and spread in all directions. From the entrance in the place of the main gate, many semi-circular and concentrically converging crosswise aisles ensured easier access to all parts of the city (Fig. 1A). The buildings were erected from kilned clay bricks. One of the oldest photos of the Arbel settlement from 1820 (Fig. 2A), shows the Citadel as an oval shape that has risen far above the flat terrain in the background of mountain ranges. At the foot of the Citadel, a bazaar and a minaret are visible around the plateau. It was slightly different at the beginning of the 21<sup>st</sup> century (Fig. 2B). Around it, low buildings reach as far

as the horizon. Citadel Hill today corresponds to the height of 10 floors (taking 3 m per one floor). To this day, this former defensive settlement is treated as a unique monument that is not to be found anywhere else in the world in such a form. Therefore, the basic principles of landscape protection in the environment are strictly observed.

## Urban landscape according to the principles of shaping the ancient city

### Assyrian methods

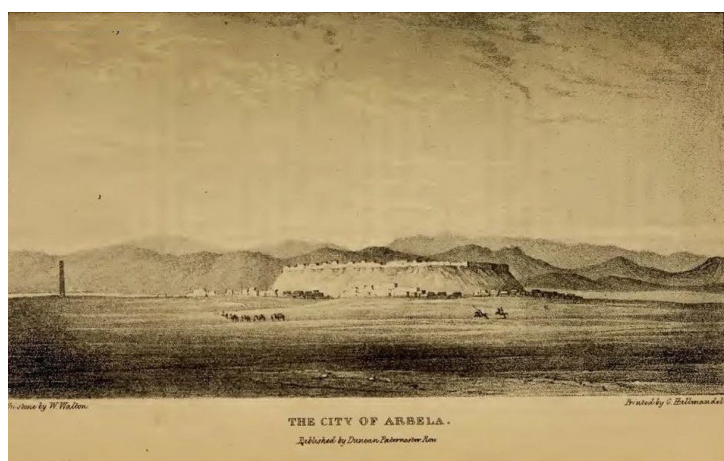
The Citadel Hill has a layered layout. The debris from the destroyed buildings was not removed. Instead, it was compacted and new buildings

were built there. To this day, in the city outside the Citadel, such a principle is applied, for example in relation to adjacent residential districts.

Some of them are already raised a few meters, like fragments of the Jewish quarter.

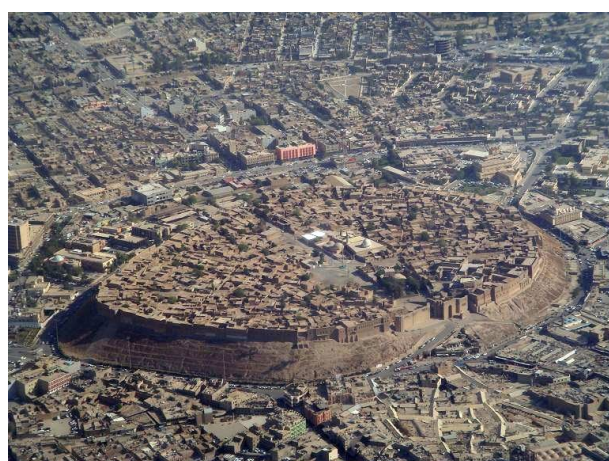
According to another rule, new buildings were constructed in the settlement in an additive way, i.e. adding another component, such as a plot of land and a house, at the appropriate time, e.g. sometimes it happened that the implementation was not preceded by a detailed plan.

Buildings constructed on the Citadel hill that were erected in this way form a specific communication system. This is proven in archaeological research; in the trenches at the third gate you can see the layers of the preserved, probably external, walls of the building from the top of the current Citadel to a depth of about



A

Fig. 2A. One of the oldest photos of the Arbel 1820 settlement – the Citadel in a plain with the mountains in the background, no facilities except the minaret and bazaar [photo: erbilcitadel.org]



B

Fig. 2B. View of the Citadel from 2012 against the background of the city [google map, 05.2017]

Ryc. 2A. Jedno z najstarszych zdjęć osady Arbela z 1820 – dookoła Cytadeli nie występowała jeszcze żadna zabudowa [fot. erbilcitadel.org]

Ryc. 2B. Widok Cytadeli z 2012 r. na tle miasta [google map, 05.2017]



w stosunku do przyległych dzielnic mieszkaniowych. Niektóre z nich już są o parę metrów wyniesione, tak jak fragmenty dzielnicy żydowskiej.

Istnieje też wymóg kształtowania nowej zabudowy w osadzie addycyjnie, dodając w stosownym momencie kolejny składnik, czyli działkę z domem. Bywa, że realizacja nie jest poprzedzona szczegółowym planem. Tak wznoszona zabudowa na wzgórzu Cytadeli ma układ komunikacyjny uliczek w postaci drzewa: z główną przestrzenią publiczną w rejonie pnia, od której odchodzą ulice i potem drobniejsze uliczki jak gałęzie tego drzewa. Erbil – miasto wiecznie żywe było zamieszkałe przez co najmniej 6,5–8 tysięcy lat. Jest to udowodnione w badaniach archeologicznych; w wykopach przy trzeciej bramie widać warstwy zachowanych, zapewne zewnętrznych ścian budowli – od góry obecnej Cytadeli do głębokości około 8 metrów<sup>6</sup>. Zostały jednak jeszcze do szczegółowego przebadania warstwy na 22 m. Taki dystans dzieli nas od poznania historii tego miejsca. To przypuszczalnie kolejne tysiące lat istnienia zabudowy<sup>6</sup>.

### Wielki Bazar

Drugi element historycznej zabudowy – wielki Bazar to wyjątkowa budowla, o funkcjach głównie handlowych, niezbędnych do funkcjonowania miasta i regionu. Dzięki wyróżniającej się formie jest on szczególnym znakiem w przestrzeni

Fig. 3. The citadel in the modern view, towering over the city – a spatial dominant in the landscape of downtown Erbil with a view of the main gate [google.pl, 2018]

Ryc. 3. Cytadela we współczesnym widoku, górująca nad miastem – dominanta przestrzenna w krajobrazie śródmieścia Erbilu z widokiem na główną bramę [google.pl, 2018]



i krajobrazie miasta. W ostatnich latach obiekt ten poddano renowacji, dając mu szatę zewnętrzną w postaci ciągłych łukowo przekrytych arkad. U stóp Cytadeli był usytuowany pierwszy, bardzo stary bazar. Współcześnie został przebudowany, zyskał oprawę architektoniczną, podcień wokół, sklepione korytarze w środku. Tak jak całe miasto został podzielony funkcjonalnie na rejony, gdzie kupcy zajmują się określonymi towarami i usługami: złoto, warzywa, garnki i wszystko co potrzebne dla domu, przyprawy, krawiectwo i materiały, buty, torby, kapelusze, gastronomia itd. Wnętrza bazaru zachwycają malowniczością. W pobliżu wzniesiono także nowe hale przekryte szklanymi wyprofilowanymi dachami na metalowej konstrukcji, które przeznaczono na handel hurtowy na kilku dolnych kondygnacjach, a na

górnym zaprojektowano pomieszczenia mieszkalne dla uchodźców.

### Krajobraz miasta Erbil w XXI wieku

W dzisiejszych czasach zmierzających do metropolizacji najszybciej rozwijających się ośrodków miejskich, które wyróżniają się wśród innych struktur zurbanizowanych, Erbil pretenduje do roli metropolii światowej, chociaż ciągle jeszcze w Europie brak informacji na jego temat. Oprócz wiedzy o historycznym znaczeniu i ocalałych relikwach tego, być może, najstarszego miasta świata, zadziwiają współczesne tempo rozwoju, pomysły i osiągnięcia w kształtowaniu nowej rzeczywistości.

Od 2003 roku po upadku dyktatora Saddama Husajna liczba ludności zwiększyła się z 700 tysięcy



8 meters<sup>6</sup>. However, the layer at 22 m still requires further examination. This distance separates us from learning about the history of this place. This is probably another thousand years of the existence of the building<sup>6</sup>.

Buildings erected on the Citadel hill that were built in this way are characterized by a communication system of streets in the form of a tree: with the main public space in the area of the tree trunk, from which point streets and smaller streets are led resembling branches of this tree. Erbil – a continuously living city has so far been inhabited for at least 6.5–8 thousand years.

## Grand Bazaar

The second element of the historical development – the Grand Bazaar is a unique building of mainly commercial functions, which was necessary for the functioning of the city and also the wider region. In addition, it is a landmark in the space and landscape of the city. After the renovation, the building received an “outer garment” in the form of continuous arcades. The modernity of interior design and interiors is rooted in a distant historical tradition. The first, ancient bazaar was located at the foot of the Citadel. Nowadays it has been rebuilt; it has gained an architectural setting, with arcades around, and vaulted corridors in the middle. Just like the whole city, it was divided functionally into the regions, where the merchants traded

specific goods: gold, vegetables, pots and everything needed for the home, spices, tailors and materials, shoes, bags, hats, gastronomy etc. The picturesque interiors of the bazaar are impressive. New halls covered with glass profiled roofs on a metal structure were also built nearby, in which wholesale was programmed on several lower storeys, and on the upper floors – residential rooms for refugees.

## Landscape of the city of Erbil in the 21<sup>st</sup> century

Nowadays, in the midst of the strive for metropolization of the fastest developing urban centers that stand out among other urbanized structures, Erbil aspires to the role of a world metropolis, although there is still no information about this city in Europe. In addition to the historical significance and surviving relics of this, perhaps the oldest city in the world, its modern rate of development, ideas and achievements in shaping the new reality are amazing. Since 2003, after the fall of dictator Saddam Hussein, the population has grown from 700,000 to 1.5–1.7 million today. The diameter of the city in the shape of a regular circle has increased from 3.8 km to 17 km from the beginning of the 21<sup>st</sup> century until now. The center is the Citadel. Further circular roads that now form 8 rings even have names related to the distance from the center: 30, 60, 100, 120, 150 meters, etc.; the

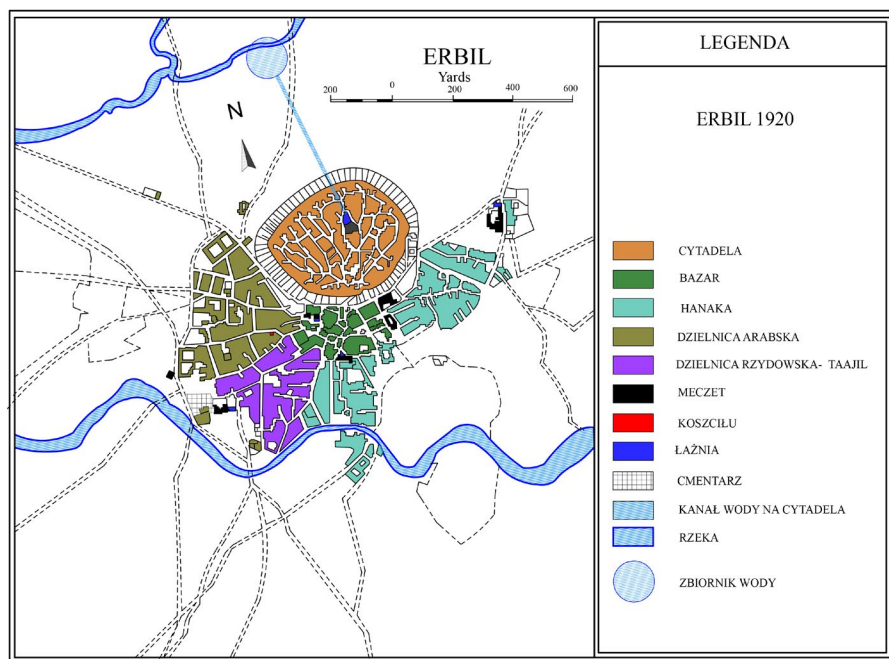
individual rings of the circular system are connected by radial streets. It is planned that the last ring will be 150 m away from the center, and that a green zone surrounding the entire city will be located outside it. Around the city, a ring of forest greenery is being gradually set up. This very good idea is addressed to the residents to ensure their comfort of rest and climate safety.

At the same time, when comparing previous Erbil maps (e.g. from 1920) and the present state, the courses of the rivers along the northern and southern sides of the Citadel are different. The intention of the municipal authorities is to restore the former riverbeds of these rivers, perhaps as an additional course in relation to the present, far away from the Citadel. Bearing in mind the climate problems in the Erbil central zone, the idea is excellent, and it will certainly have a positive impact on health conditions. It will also enrich the urban landscape, constituting a development that will enhance the activity and willingness to spend time in this zone.

As far as transport is concerned, the city of today with 1.7 million inhabitants functions mainly on the basis of individual cars and taxis as well as private minibuses. Collective transport in the form of trams and metro is planned, but not yet developed. However, with a transport network consisting of wide streets of 5 lanes each way, the efficiency of

Fig. 4A. The first map of Erbil from 1920 [Plan of Erbil B. 1920, with the lower town confined to the south side of the Citadel mound. Plan of Erbil published in the Naval Intelligence Division Geographical Handbook for Iraq – London, 1944)

Ryc. 4A. Pierwsza mapa Erbilu z 1920 r. [Plan of Erbil C. 1920, z dolnym miastem ograniczonym do południowej strony kopca Cytadeli. Plan Erbilu opublikowany w Naval Intelligence Division Geographical Handbook for Iraq – Londyn, 1944 r.)



do 1,5–1,7 miliona. Średnica miasta o kształcie regularnego koła od początku XXI wieku zwiększyła się z 3,8 km do 17 km. Centrum stanowi Cytadela. Kolejne drogi na bazie koła, tworzące już obecnie 8 ringów, mają nazwy własne związane z szerokością ulic: 30, 60, 100, 120, 150 metrów itd.; poszczególne obręcze kołowego systemu połączone są ulicami promienistymi. Zaplanowano, że ostatnim ringiem będzie 150 m, a poza nim strefa zieleni otaczająca miasto. Dookoła miasta zakładany jest sukcesywnie pierścień zieleni leśnej. Będzie ona służyć mieszkańcom, zapewniając im odpoczynek i bezpieczeństwo klimatyczne.

Jednocześnie porównując wcześniejsze mapy Erbilu (np. z 1920 r.) i stan współczesny, widoczne są inne przebiegi rzek po północnej i południowej stronie Cytadeli. Zamiarem władz miejskich jest przywrócenie dawnego koryta tych rzek, być może jako dodatkowego przebiegu w stosunku do obecnego, oddalonego znacznie od Cytadeli. Mając na uwadze problemy klimatyczne w strefie centralnej Erbilu, rozwiązanie to poprawi warunki zdrowotne. Wzbogaci także krajobraz miejski, stanowiąc zagospodarowanie wzmagające aktywność i chęć przebywania mieszkańców właśnie w tej strefie.

Komunikacja miejska funkcjonuje głównie dzięki prywatnym

samochodom i mikrobusom oraz taksówkom. Transport zbiorowy w postaci tramwajów i metra jest zaplanowany, ale jeszcze nierozwinięty. Natomiast przy sieci transportowej złożonej z szerokich ulic liczących po 5 pasów w każdą stronę sprawność systemu komunikacyjnego jest dobra. Ten nietypowy kolisty plan miasta, odgrywający ważną rolę w percepcji krajobrazu miejskiego, to kolejna wyróżniająca cecha, niemająca porównania z innymi przykładami nowych rozwijających się współcześnie miast.

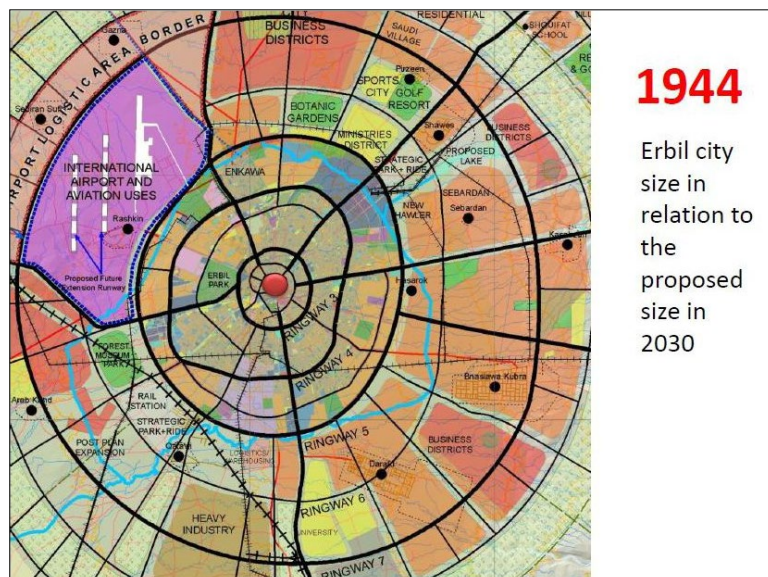
## Współczesne miasto

Dla struktury funkcjonalnej Erbilu charakterystyczny jest podział funkcjonalny miasta, mający swe korzenie w modernistycznych zasadach urbanistycznych propagowanych tu zwłaszcza po 2003 r. przez architektów włoskich. Wydzielane są też monofunkcyjne zespoły zabudowy miejskiej, które powiększają swój zasięg na zasadzie synergii. Oprócz jednostek osiedlowych są to liczne ulice handlowe, centrum historyczne w postaci Wielkiego Bazaru, gdzie sprzedaje się: meble, żywność, wszystko dla domu, ubrania, galanterię skórzaną itd. Szokuje ulica bankowa, gdzie w przezroczystych pudłach i na ladach leżą setki tysięcy dolarów, funtów i innych walut, a ludzie przeciskają się w tłumie między stanowiskami z pieniędzmi.

Kolejnym ewenementem jest dzielnica handlowa samochodów

Fig. 4B. Map of Erbil – 1944

Ryc. 4B. Mapa Erbilu z 1944 r.

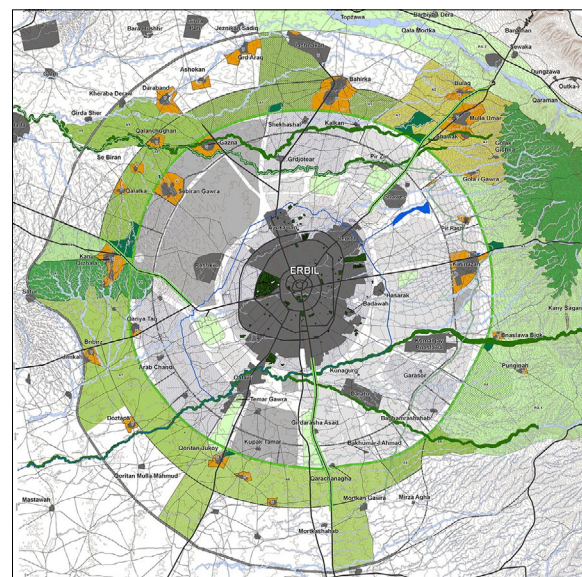


**1944**

Erbil city size in relation to the proposed size in 2030

Fig. 4C. Erbil plan on 2025

Ryc. 4C. Plan Erbilu na 2025 r.



the communication system is good and certainly better than in Warsaw.

This atypical circular plan of the city, which plays a very important role in the perception of the urban landscape – is another distinctive feature that is not comparable with other examples of new cities developing today in the world.

### Contemporary city

The characteristic elements of the functional structure of Erbil are numerous shopping streets with various functions, as on the Grand Bazaar (furniture, food, everything for the home, clothes, leather goods etc.). The bank street, where hundreds of

thousands of dollars, pounds and other currencies are displayed in transparent boxes and also in high stacks on the counters, and people squeeze through the crowd between these stands covered with money, may be a shock to the visitor.

Another sensation is the car dealer's district, where all brands, new and old can be found; the district covers several dozens of quarters consisting of numerous private halls, in which and from which the cars are presented. It provides employment for thousands of people. Another idea are streets of doctors and pharmacies (there are several of these in the city). They contain all specialties in one place. Knowing the map of the

distribution of these functions, it is possible to visit one area of the city to comprehensively deal with all matters that interest us in a given area.

One of the people-friendly ideas in this new Erbil structure, shaped over the last 15 years, is also the concentration of functions forming "city nodes" side by side. This is a new term in our urban planning, meaning those spaces in a city that connect buildings and public spaces in the open air, where you can spend time pleasantly, among people and in a nice environment. Most often these are areas constituting concentrations of gastronomy services of various standards, with comfortable seats, sometimes with the possibility



wszelkich marek, nowych i starych. Dzielnica składa się z kilkudziesięciu kwartałów złożonych z licznych hal, w których i przed którymi prezentowane są samochody. Zatrudnionych jest tu kilka tysięcy osób. W mieście istnieje też kilka ulic zdominowanych przez apteki i gabinety lekarskie. Wszelkie specjalności znajdują się w jednym miejscu. Znając mapę rozłożenia tych funkcji, odwiedzając jeden rejon miasta, można załatwić kompleksowo wszelkie sprawy dotyczące konkretnej dziedziny.

Jedną z przyjaznych ludziom idei w nowej strukturze Erbilu, kształtowanej od 15 lat, jest skupienie obok siebie funkcji tworzących „węzły miejskości”. Najczęściej są to tereny stanowiące koncentrację usług gastronomicznych o różnych standardach, z wygodnymi siedziskami, czasem z możliwością podłączenia się do wi-fi, ale przeznaczone są także do spotkań towarzyskich, relaksu i zabawy. W Erbilu istnieje co najmniej kilka takich rejonów, zwłaszcza w strefie peryferyjnej miasta w nowej zabudowie, gdzie można miło i przyjemnie spędzić czas wolny. Można zatem stwierdzić, że tak popularne ulice gastronomiczne z ogródkami w Europie Zachodniej mają swoje przełożenie na kulturę spędzania czasu w Erbilu, tworząc atrakcyjne krajobrazy, najczęściej w nowych częściach tego miasta – w powiązaniu z terenami zieleni (np. *Italian village*, *English village* itd.).

## Dzielnice i zespoły mieszkalne

Krajobraz przestrzeni publicznych placów i uliczek w osiedlach mieszkaniowych Erbilu różni się zdecydowanie od podobnych przestrzeni w polskich czy europejskich osiedlach. Przestrzeń prywatna działki mieszkaniowej jest zwykle oddzielona wysokim murem od przestrzeni publicznej. Ulice tworzą rodzaj korytarzy, tylko na wprost drzwi wejściowych do domu montuje się zwykle metalowe kraty, umożliwiające kontakt właściciela posesji z gościem czy interesantem na ulicy. O ile w arabskim Bagdadzie są to przegrody o wysokości około 4 m, to w przyjaznym i bezpiecznym Erbilu kurdyjskim wynoszą one 1,6 m. Działki są gęsto zabudowane z minimalną odległością ogrodzenia od domu.

Nie ma w zwyczaju wydzielenia terenu pod ogród wokół domu. Powierzchnie domów są znaczne, współcześnie metraż w granicy 500–600 m<sup>2</sup> na domek jednorodzinny jest w zasadzie standardem. Wynika to z wielodzietności, co stwarza konieczność zapewnienia egzystencji często kilkunastoosobowej rodzinie. Typ domu jednorodzinnego jest podstawową formą budynku mieszkalnego, aczkolwiek w dzisiejszych czasach przemieszania narodowościowego ludności, w tym uchodźców, zdarzają się budynki wielorodzinne.

W ostatnich latach intensywnej rozbudowy miasta powstają także luksusowe budynki wielorodzinne, jak np. w rejonie lotniska (na każdym piętrze 2 mieszkania). Na parterach wzdłuż ulicy wprowadzono ciąg usługowy o długości prawie 1 km, dostępny z przekrytego podcienia. Z reguły wyższa i intensywniejsza zabudowa powstaje wzdłuż głównych ulic miasta, tworząc rodzaj korytarzy komunikacyjnych. Jest natomiast wiele miejsc, które można by nazwać węzłami miejskości, tj. połączonych z możliwością miłego spędzania czasu w restauracjach, klubach, barach, cukierniach oraz parkach.

## Parki

W latach 1987–1989 ludobójczą kampanię, tzw. anfal, w ramach arabizacji Regionu Kurdystanu przeprowadzono w następujących miastach: Erbil, Sulejmani, Duhok i Halabdzia.

Ten niespotykany i wstrząsający w świecie proces zagazowania – mordowania ludzi pod rządami dyktatora na przełomie XX i XXI w. dokonany był na terenach pozamiejskich na zachodzie miasta Erbil. Obszar ten pełnił wtedy funkcje koszarów wojskowych. Za czasów dyktatury Saddama Husajna rozstrzelano tam Kurdów (kobiety – również w ciąży, mężczyźni i dzieci), bez udokumentowania ich winy, podobnie jak Niemcy Żydów i Polaków, stawiając ich pod ścianą. Egzekutorami byli

of connecting to wi-fi, but also for social meetings, relaxation and fun. There are at least a few such areas in Erbil, many in the peripheral zone of the city in new buildings from recent years, where people can spend time in a casual way. It can therefore be said that such popular gastronomic streets with gardens as in Western Europe have their impact on the culture of spending time in Erbil, creating very attractive landscapes, most often in new parts of this emerging metropolis – in connection with green areas (e.g. *Italian village, English village, etc.*).

### Districts and residential complexes

The landscape of streets and squares being public spaces in Erbil housing estates is definitely different from similar spaces in Polish or European housing estates. The private space of a residential plot is usually separated by a high wall from the public space. Streets create a kind of corridors, only in front of the entrance door, metal gratings were often installed, enabling the owner of the property to contact the visitors or interested parties in the street. While in Arabic Baghdad the partitions are about 4 m high, in friendly and safe Kurdish Erbil the standard height is 1.6 m. The plots are densely built-up, so there is little distance between the fence and the house.

There is no habit of separating the land for the garden around

the house. The area of houses is considerable; nowadays the yardage in the 500–600 m<sup>2</sup> boundaries for a single-family house is basically the standard. This is due to the fact that families have many children, which creates the need to ensure the existence of a family of a dozen or so. The single-family home is the basic form of a residential building, although nowadays, especially as the national population became more diverse, including refugees, multi-family buildings have started to emerge.

In the last years of intense expansion of the city, luxury multi-family buildings are also being built, e.g. in the area of the airport (with 2 apartments on each floor). An almost 1 km long row of service premises has been introduced on the ground floor along the street. It can be accessed from the covered arcade. Generally, higher and more intense development is located along the main streets of the city forming a kind of communication corridors. There are many places that could be called urban nodes, i.e. areas that offer the possibility to spend time in restaurants, clubs, bars, pastry shops and parks.

### Parks

The years 1987–89 witnessed the so-called *anfāl* – a homicidal campaign that was part of the arabisation of the Kurd Region that was conducted in several cities, including Erbil, Sulejmani, Duhok and Halabdzā.

This unprecedented, shocking process of killing people with gas under the dictator's rule at the turn of the 20<sup>th</sup> and 21<sup>st</sup> centuries was carried out on the areas of the then outskirts in the west of the city of Erbil. At that time, the area had the functions of military barracks. During the dictatorship of Saddam Hussein Kurds were executed there (women, including those who were pregnant, men and children), without documenting the guilt of these people, just like the Germans shot Jews and Poles during World War II, putting them against the wall. The executors were the government elected members of the BAAS party.

Currently, these areas have been transformed into parks, but without a commemorative function. On the contrary, the aim is precisely to forget the tragic events that took place there. As early as after 2004, this area was developed into a city park (Sami A.R. Park). During 15 years that passed after these dramatic events, several parks were opened. They are visited by residents from all age groups. The Minara & Shanadar park offers entertainment and equipment for children, opportunities for various sports for adults, and other attractions such as: delicate waterfalls with an elegant composition, the possibility of ballooning, cable car rides, meeting with culture, avenues and galleries of sculptures, paintings, museums, exhibitions, sublime compositions of greenery, or a funfair.



Fig. 5A. Park Sami A.R., barracks earlier

Ryc. 5A, Park Sami A.R., wcześniej koszary wojskowe



Fig. 5B. Park Minara (google.com)

Ryc. 5B. Park Minara (google.com)

wybrani przez władze członkowie rządu z partii BAAS.

Obecnie przeznaczenie tych terenów na park nie ma funkcji komemoratywnej. Wręcz przeciwnie, chodzi właśnie o zatarcie w pamięci wydarzeń, które miały tu miejsce. Już po 2004 roku teren zagospodarowano na park miejski (Park Sami A.R.) Przez 15 lat po tych dramatycznych wypadkach powstało kilka parków, chętnie odwiedzanych przez wszystkie grupy wiekowe. Parki te zachwycają programem towarzyszącym, który przyciąga licznych użytkowników.

W Parku Minara-Szanaadur zaprojektowano plac zabaw dla dzieci, tereny dające możliwości uprawiania różnych sportów; wprowadzono także atrakcje takie jak: niewielkie wodospady o eleganckiej kompozycji, możliwość lotu balonem i przejazdu kolejką linową, aleje i galerie rzeźb, malarstwa, muzeum, wystawy, wysublimowane kompozycje zieleni czy wesołe miasteczko. Są też akwenty

wodne z pływającymi po nich łódkami. To przemieszczenie funkcji parkowej z rozrywką i kulturą powoduje żywe zainteresowanie wszystkich grup wiekowych.

## Dyskusja

Popularne w Europie, w tym w Polsce, hasło „miasto dla ludzi” jest stosowane w praktyce w Erbilu od kilkunastu lat. Między innymi opisany ambitny pomysł powrotu do pierwotnego przebiegu koryta rzek, kiedyś usytuowanych blisko Cytadeli, a obecnie wpuszczonych w podziemne kanały, jest promowany przez obecnego gubernatora i władze kurdyjskie. Dyskusja trwa, a władze miasta skłaniają się ku tej odważnej realizacji.

Kolejnym tematem inspirowanym przez władze i dyskutowanym na forum publicznym są przestrzenie publiczne. Na północ i zachód u stóp Cytadeli ma powstać rozległa

przeźnięć rekreacyjna, zakomponowana, o układzie osiowym, ale z miękko ułożonymi alejkami po obydwu stronach tej osi, dużą ilością zieleni, miejscami do odpoczynku, obszarami wodnymi i dekoracjami rzeźbiarskimi.

Położone na obrzeżu miasta wielkie parki, o których 15 lat temu tylko mówiono, dziś są miejscem intensywnie użytkowanym w porach popołudniowych, dzięki możliwościom uprawiania sportu oraz uczestniczenia w rozrywce i kulturze.

O stabilności sytuacji w Erbilu świadczy fakt, że zakwalifikowano go do pierwszej piątki najbezpieczniejszych miast na świecie. Wynika to ze współpracy Kurdów między sobą i zaangażowania w ochronę własnego miasta, które jeszcze nie jest państwem.



There are also water reservoirs. This mixture of the park function and arousing the interest of all age groups makes these places full of people in the afternoons.

## Discussion

The “city for people” slogan that is popular in Europe, including Poland, has been used in practice in Erbil for over a dozen years. Among other things, the ambitious idea of returning to the original course of the river bed, once located close to the Citadel, and now recessed into underground channels, is promoted by the current Governor and Kurdish authorities. The discussion continues, and city authorities are leaning towards this bold initiative.

Another topic inspired by the authorities and discussed in the public forum are public spaces. To the north and west at the foot of the Citadel, is a vast recreational space to be created. It will be composed of an axial arrangement but with softly arranged alleys on both sides of this axis, with a large amount of greenery, with places to rest, water elements and sculptural decorations. Such a complement to the central zone of the city reflects the actual care for the people coming here. Located on the outskirts of the city, there are large parks that were only spoken of 15 years ago. Today, they are places intensively used in the afternoons, arousing interest through additional

programs of sport, entertainment and culture. The stability of the situation in Erbil is evidenced by the fact that in the ranking concerning these problems, Erbil was ranked among the top five safest cities in the world. This is due to solidarity between people protecting their own city, which is not yet a state.

## Conclusions

The civilizational leap that has been made in Erbil, associated with the transformation of the landscape of this city is so great that this center is increasingly found in our everyday perception of the most important places in the world. In 2004, the Arab countries considered Erbil as the capital of tourism and recreation. Kurdistan, having oil resources, that are estimated to suffice for 200 years, cooperates with many countries of the world in the scope of trade and sale of natural gas and crude oil. Since 2003, there has been an international exchange of military and professional experience in every field, including the construction of new urban and architectural complexes that change the landscape of this city.

### Endnotes

<sup>1</sup> <https://pl.wikipedia.org/wiki/Kurdowie>

<sup>2</sup> The result of the talks between the authors of the article with decision-makers in Erbil (Polish Consul in Iraq, Rector of Salahaddin University – Erbil and Dean of the Architecture Department at this university, with the governor of the city in the Communist times and with the governor currently performing this

role, additionally, own observations of already made investments (international airport and the American airport next to it, the largest complex of embassies and others in West Asia.

<sup>3</sup> Dara al Yaqoobi, David Michelmore, Ranan Khasraw Tawfiq (2016) “Highlights of Erbil Citadel. History and Architecture”, Visitor Guide, (ed.) High Commission for Erbil Citadel Revitalisation (HCECR), Kurdistan Region Government – Governorate of Erbil. In the book, among others there is a copy of the certificate board of the Citadel in Erbil included in the UNESCO list of World Heritage.

<sup>4</sup> Archaeological research carried out until 2018 in the upper layers has documented the existence of the Citadel building 6,000. BC, but 22 meters of Citadel debris have not been investigated yet. It can be concluded that this rubble comes from the next thousand years of the Citadel’s existence.

<sup>5</sup> Information provided by the director of the Dara Yaqubi Citadel in September 2018.

<sup>7</sup> Information from the authors’ stay in September 2018 in Erbil, visual inspection of in situ archaeological sites on top of the Citadel hill and listening to the report from these studies [prof. Mahmuda Dabag and director Dara Yakoobi].

**Krystyna Guranowska-Gruszecka**  
**Didar Gardy**

Faculty of Architecture  
Warsaw University of Technology

## Wnioski

Skok cywilizacyjny, który został dokonany w Erbilu, wiążący się z przekształceniami krajobrazu tego miasta jest tak wielki, że coraz częściej postrzegane jest jako jedno z ważniejszych miejsc na świecie. Przez kraje arabskie w 2004 roku Erbil zostało uznane za stolicę turystyki i rekreacji. Kurdystan, mając zasoby ropy naftowej liczone na 200 lat, współpracuje z licznymi państwami w zakresie wymiany handlowej i sprzedaży gazu ziemnego oraz ropy naftowej. Od 2003 roku ma miejsce międzynarodowa wymiana doświadczeń wojskowych i zawodowych w każdej dziedzinie, także w budowie nowych zespołów urbanistycznych i architektonicznych, które zmieniają krajobraz tego miasta.

**Krystyna Guranowska-Gruszecka**  
**Didar Gardy**

Wydział Architektury  
Politechnika Warszawska

### Przypisy

<sup>1</sup> <https://pl.wikipedia.org/wiki/Kurdowie>

<sup>2</sup> Wynik rozmów autorów artykułu z decydentami w Erbilu (konsulem RP w Iraku, Rektorem Salahaddin University – Erbil oraz dziekanem Wydziału Architektury na tej uczelni, z gubernatorem miasta w czasach komunistycznych oraz z gubernatorem obecnie pełniącym tę rolę; ponadto obserwacje własne dokonanych już inwestycji (międzynarodowe oraz amerykańskie lotnisko, największy w Azji Zachodniej kompleks – miasteczko ambasad i in.).

<sup>3</sup> [...] Kurdowie, *ibidem*.

<sup>4</sup> Dara al Yaqoobi, David Michelmore, Ranan Khasraw Tawfiq (2016). Highlights of

Erbil Citadel. History and Architecture. Visitor Guide, (wyd.) High Commission for Erbil Citadel Revitalisation (HCECR), Kurdistan Region Government – Governorate of Erbil. W książce m.in. zamieszczono kopię tablicy z certyfikatem Cytadeli w Erbilu wpisanej na listę światowego dziedzictwa UNESCO.

<sup>5</sup> Badania archeologiczne wykonane do 2018 r. w górnych warstwach udokumentowały istnienie zabudowy Cytadeli 6 tys. lat p.n.e., ale 22 metry gruzu Cytadeli jeszcze nie są zbadane. Informacje przekazane przez dyrektora Cytadeli Dara Yaqoobi we wrześniu 2018 r. Można wnioskować, że gruz ten pochodzi z kolejnych tysięcy lat istnienia Cytadeli.

<sup>6</sup> Informacje pochodzą z pobytu autorów we wrześniu 2018 r. w Erbilu, oględzin odkrywek archeologicznych *in situ* na górze Cytadeli i wysłuchania sprawozdania z tych badań (prof. Mahmuda Dabag i dyr. Dara Yakoobi).

### Literature – Literatura

1. Budnik A., 2009. Erbil miasto powstające na nowo. <https://www.loswiaheros.pl/Irak/181-erbil-hewler-cytadela-unesco-ankawa> [11.11.2018].
2. Davis P.K., 2001. 100 Decisive Battles from Ancient Times to the Present, New York: Oxford University Press, 2001. <http://worldcat.org/oclc/45102987>
3. Bravo B., Wipszycka E., 1992. Historia starożytnych Greków, T. 3. Okres hellenistyczny. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
4. Errington Malcolm R., 2010. Historia świata hellenistycznego, 323–330 r. p.n.e. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
5. Bishops of Adiabene. [www.nestorian.org](http://www.nestorian.org) (Eng.) ([http://www.nestorian.org/bishops\\_of\\_adiabene\\_.html](http://www.nestorian.org/bishops_of_adiabene_.html)) <https://pl.wikipedia.org/w/index.php?title=Adiabene&oldid=54174298>.
6. The Daily Mail, 18.10.2018.

7. Grgies A., 1997. Sprawa kurdyjska w XX wieku. Dialog, Warszawa, s. 9.
8. Giedz M., 2002. Węzeł kurdyjski. Dialog, Warszawa, s. 36.
9. Jamsheer H.A., 2007. Współczesna historia Iraku. Wydawnictwo Akademickie DIALOG, Warszawa, s. 117–118.